
KAD NASTAJE NACIJA? KONSTITUTIVNI ELEMENTI I PROCESI NA PRIMERU HRVATSKE *

GORDANA UZELAC

S engleskog prevela Slobodanka Glišić

Pitanje “kad nastaje nacija” može se analizirati na dva načina. “Kad” može biti **vremenska odrednica**, to jest označavati specifičan istorijski stadijum u kojem se nacija kao društveni fenomen pojavila, ili može biti **odrednica uslova**, to jest objašnjenje različitih obeležja koja društvene grupe moraju steći da bi bile definisane i priznate kao nacije. Ta dva tumačenja mogu se smatrati neodvojivim jedno od drugog: kad se utvrde glavna obeležja nacije, jednostavna istorijska analiza može, istovremeno, ukazati i na njenu vremensku odrednicu.

Uzimajući u obzir širok obim vremenskih odrednica u postojećim teorijama o naciji i nacionalizmu, jer one – u zavisnosti od toga o kojoj teoriji je reč – mogu ukazivati na bilo koji trenutak u razdoblju između trinaestog i devetnaestog veka, analiziraću različite načine definisanja nacije u odnosu na **uslove**.

U želji da odgovore na pitanje “kad nastaje nacija” najznačajniji teoretičari nacije i nacionalizma primenjuju dva metoda: induktivni metod, kojim se definicija **neke specifične nacije** izjednačava s definicijom **date nacije kao društvenog fenomena**; ili deduktivni metod, to jest formulisanje opšte teorije koja definiše odgovor na pitanje “kad nastaje nacija” polazeći od pretpostavke da se definicija može primeniti na sve pojedinačne slučajeve.

Bez obzira na to koji metod je primenjen, rezultat je definicija nacije koja nabraja skup

*Ovaj članak objavljen je u *Geopolitics*, sv. 7, br. 2, 2002, str. 33-52.

odlika, to jest utvrđuje skup konstitutivnih elemenata kao nešto što ukazuje na pojavu neke/date nacije, ili se neka/data nacija uglavnom definiše skupom društvenih procesa. U ovom članku tvrdim da se konstitutivnim elementima ne može definisati nastanak fenomena nacije i da je to moguće učiniti samo definisanjem društvenih procesa koji ga stvaraju.

Zato ću primeniti sledeće postupke:

✱Analizom nekih postojećih “teorijskih definicija” nacije i nacionalizma pokazacu da nijedan konačan skup konstitutivnih elemenata ne odražava složenost **nacionalnog fenomena kao takvog**.

✱Analizom “ideoloških definicija” nacije potvrdicu da nema konačnog skupa konstitutivnih elemenata koji označava postojanje **neke posebne nacije**, u ovom slučaju hrvatske. Takođe ću pokazati da se **ista nacija** može definisati na različite, pa i dijametralno suprotne načine.

✱Analizom “percepcije nacije” iskazanom kroz stavove ispitanika iz uzorka hrvatske populacije pokazacu da, u specifičnom istorijskom razdoblju, čak i pripadnici iste nacije mogu percipirati različite društvene elemente kao odlučujuće za formiranje nacije.

Te tri vrste analize dovešće do zaključka da konačni skup konstitutivnih elemenata – koji nude teoretičari, ideolozi ili pripadnici nacije – uglavnom ne daje odgovor na pitanje “kad nastaje nacija” jer je određivanje konstitutivnih elemenata metodološko sredstvo koje može poslužiti studiji posebnog slučaja, ali ne i definisanju posebnog društvenog fenomena.

128

Konačno, tvrdim da se uslovi nastanka nacije mogu ustanoviti samo definisanjem skupa društvenih procesa koji vode njenom formiranju i /re/formiranju.

TEORETIČARI

Kao što je prethodno rečeno, prvi zadatak ovog članka je da, kroz analizu “teorijskih definicija” **date nacije kao fenomena**, pokaže da nabrojanje konačnog skupa konstitutivnih elemenata ne utvrđuje uslove kojima se može definisati odgovor na pitanje “kad nastaje **data nacija**”.

Kategorizacija teorija o naciji i nacionalizmu obično se zasniva na vremenskoj definiciji odgovora na pitanje “kad nastaje nacija” koju one nude. Tako se različite teorije označavaju kao primordijalne, perenalne, etnosimbolističke ili modernističke. Osnovne premise svake od tih “škola mišljenja” detaljno su opisane

u drugim radovima,¹ pa ih neću ovde ponavljati. Samo ću ukratko reći da “primordijalne” teorije definišu naciju kao “prirodan” društveni fenomen koji oduvek postoji; perenalne teorije je shvataju kao vrstu društvene i političke organizacije koja je postojala u drevno doba; etnosimbolističke teorije naglašavaju etničko poreklo modernih nacija; a takozvane modernističke teorije definišu naciju kao fenomen nastao u procesu industrijalizacije i razvoja moderne države. Ipak, bez obzira na različitost definicija koje nude, može se uočiti da se sve te teorije služe sličnim metodama analize.

Najveću sličnost opažamo u načinu na koji definišu fenomen. Bez obzira na “školu mišljenja” kojoj pripadaju, i primordijalisti i perenalisti i modernisti teže da definišu naciju utvrđivanjem uslova njenog postojanja na osnovu jednog konstitutivnog elementa ili više takvih elemenata. Tako Benedikt Anderson,² kao i Johan Gotlib Herder,³ Karl Kaucki,⁴ kao i Karl Dojč,⁵ ističu da je zajednički jezik osnovni uslov postojanja nacije. Adrijan Hejstings,⁶ Entoni Gidens,⁷ Majkl Bilig⁸ i Džon Bruli⁹ glavni konstitutivni element vide u kontroli nad određenom teritorijom. Zajedničku ekonomiju naglašavaju i Josif Staljin¹⁰ i Entoni D. Smit.¹¹ Voker Konor¹² vidi naciju kao “grupu ljudi koju karakteriše mit o zajedničkom pore-

1 Jedan od najtemeljnijih i najobuhvatnijih prikaza glavnih teorija o naciji i nacionalizmu vidi u A. D. Smith, *Nationalism and Modernism* (London & New York: Routledge 1998).

2 B. Anderson, *Imagined Communities: Reflection on the Origins and Spread of Nationalism* (London: Verso 1983).

3 Vidi I. Berlin, *Vico and Herder* (London: Hogarth Press 1976).

4 Vidi E. Nimni (1991), *Marxism and Nationalism* (London: Pluto Press: 1991), str. 46.

5 K. Deutsch (1953), *Nationalism and Social Communication* (New York: MIT Press 1953).

6 A. Hastings, *The Construction of Nationhood* (Cambridge University Press 1997).

7 A. Giddens (1985), *The Nation-State and Violence* (Cambridge: Polity Press 1985).

8 M. Billig, *Banal Nationalism* (London: Sage Publications 1995).

9 J. Breuilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press 1982).

10 Nimni (beleška 4), str. 47.

11 A. D. Smith (beleška 1).

12 W. Connor (1994), *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1994), str. 75.

klu”; Jürgen Habermas¹³ je određuje kao “prepolitičko jedinstvo zajednice koja deli istu istorijsku sudbinu”; a Antoni Giddens¹⁴ smatra da nacija “postoji samo kad država ima jedinstvenu administrativnu kontrolu na teritoriji nad kojom je proglašila suverenitet”.

S druge strane, mnogi izučavaoci nacije i nacionalizma misle da se nacija može definisati samo kombinacijom konstitutivnih elemenata. Na primer, Smit¹⁵ definiše naciju kao “imenovanu ljudsku populaciju sa zajedničkom istorijskom teritorijom, mitovima i istorijskim sećanjima, masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zakonskim pravima i dužnostima koji važe za sve njene pripadnike”. Pol Bras¹⁶ je određuje kao “etničku politizovanu zajednicu s priznatim grupnim pravima u političkom sistemu”. Hju Seton-Votson¹⁷ vidi naciju kao “zajednicu ljudi, čiji su članovi međusobno povezani osećanjem solidarnosti, zajedničkom kulturom i nacionalnom svešću”. Staljin¹⁸ je definiše kao “istorijski razvijanu, stabilnu zajednicu jezika, teritorije, ekonomskog života i psiholoških kvaliteta koji se manifestuju u zajednici kulture”. Primeri su mnogobrojni.

Svaka navedena definicija pretenduje na to da bude definicija **date nacije**. Kao takve, one su koncepti idealnog tipa nacije: one nam daju smernice za analizu bilo koje posebne nacije, ali, istovremeno, ne moraju se u potpunosti podudarati sa stvarnošću. Otuda se postavlja sledeće pitanje: Može li nacija kao društveni fenomen postojati ako joj nedostaje bilo koji od specifičnih konstitutivnih elemenata naznačenih u definiciji? Mnoge nacije nemaju poseban ili zajednički jezik, ni suverenu državu, ni zajedničku ekonomiju. Ako **neka nacija** može postojati bez jednog od navedenih konstitutivnih elemenata **date nacije**, može li postojati i bez dva ili tri konstitutivna elementa koji se, po svakoj od navedenih definicija, smatraju “preduslovom” njenog postojanja?

Istovremeno, neki od naznačenih konstitutivnih elemenata imaju toliko nejasno značenje da njihova primena na naciju dovodi u pitanje definiciju. Na

130

13 J. Habermas, “Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe”, *Praxis International*, 12/1 (1992), str. 2.

14 Giddens (beleška 7), str. 119.

15 A. D. Smith, *Myth and Memories of the Nation* (Oxford: Oxford University Press 1999), str. 11.

16 P. R. Brass, *Ethnicity and Nationalism* (London: Sage Publications 1991), str. 20.

17 H. Seton-Watson, *Nations and State* (London: Methuen 1977), str. 1.

18 E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press 1990), str. 5, fn. 11.

primer, Smit kaže da su “zakonska prava i dužnosti koji važe za sve njene pripadnike” jedan od konstitutivnih elemenata nacije. Moglo bi se pretpostaviti da “svi pripadnici” podrazumeva sve pripadnike nacije bez obzira na rod, status ili “rasu”. Sve do početka dvadesetog veka u taj kriterijum ne bi se uklopila ni engleska nacija, koju mnogi naučnici smatraju jednom od prvih, jer su žene tek tada dobile jednaka prava i dužnosti. Taj argument je valjan samo ako se pretpostavi da, na primer, žene u Britaniji devetnaestog veka ili Afroamerikanci u Americi do šezdesetih godina dvadesetog veka nisu smatrani pripadnicima nacije.

131 Seton-Votson¹⁹ uvodi pojam “nacionalne svesti” kao jedan od značajnih konstitutivnih elemenata nacije. Čak i ako zanemarimo činjenicu da je taj termin teško definisati i da je u izviesnom smislu tautološki, problem “broja” ostaje nerešen. Koliko pripadnika nacije treba da bude nacionalno svesno da bi se reorganizovali kao nacija? Istorija mnogih nacija pokazuje da se nacionalna svest prvo razvija u uskim krugovima stanovništva, kao što su inteligencija, politička elita ili aristokratija. Zato Laja Grinfild povezuje pojavu nacije sa specifičnom “semantičkom transformacijom” kada je “reč ‘nacija’ u sabornom smislu ‘elite’ primenjena na stanovništvo date zemlje i postala sinonim reči ‘narod’”.²⁰ Naravno, tu semantičku transformaciju “primenio” je uzak krug pisaca i inteligencije uopšte. Da li navedena definicija nacije podrazumeva da je nacionalna svest inteligencije, bez obzira na postojanje ili nedostatak te svesti među širim stanovništvom, nužan i dovoljan uslov za postojanje nacije? Odgovor na to pitanje istovremeno određuje odgovor na pitanje “kad nastaje nacija”.

U skladu sa svojom definicijom, Grinfild²¹ zaključuje da je nacija nastala “početkom šesnaestog veka u Engleskoj”. Hejstingsova studija istog slučaja dolazi do drukčijeg zaključka. On misli da je slučaj Engleske “prototip” koji pokazuje da je nacija nastala u četrnaestom veku. Uostalom, šta je navelo Hejstingsa i Grinfild da izaberu baš Englesku? Odgovor opet ukazuje na metodološke probleme: u oba slučaja definicija **date nacije** ekstrapolirana je iz definicije **neke nacije** u određenom istorijskom razdoblju. Zato Hejstingsova²² definicija nacije glasi:

Formirana od jednog etniciteta ili više njih i obično određena sopstvenom književnoću, poseduje ili polaže pravo na politički identitet i autonomiju kao

19 Seton-Watson (beleška 17).

20 L. Greenfield, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press 1992), str. 6.

21 Ibid.

22 Hastings (beleška 6), str. 3.

narod, zajedno s pravom na kontrolu nad posebnom teritorijom, i može se porediti s narodom biblijskog Izraela i drugih nezavisnih entiteta na svetu koji se smatra svetom nacionalnih država.

To je upravo slika Engleske četrnaestog veka kakvu je opisao autor.²³ I Hejstings i Grinfield primenjuju isti metod analize – analizu sadržaja različitih spisa (Hejstings uglavnom religijskih spisa, a Grinfield religijskih i političkih spisa i književnih dela) – i opredeljuju se za studiju istog slučaja, ali dolaze do veoma različitih zaključaka. Mogli bismo se zapitati da li govore o istom fenomenu. Iako koriste isti termin – nacija – jedan autor misli da se ona javlja dva veka ranije, a drugi da se javlja dva veka kasnije. Hejstings definiše fenomen onim što Grinfield naziva “karakterom njegovih elemenata”,²⁴ a Grinfield ga definiše poljem značenja termina. Može se zaključiti da je u oba slučaja data definicija nacije ograničena i određena izabranim ciljem analize. Oba teoretičara odabrala su slučaj Engleske, iako iz dva različita istorijska perioda, i povezuju svoju definiciju engleske nacije s nacijom kao društvenim fenomenom.

U navedenom odeljku Hejstings upoređuje “naciju” s biblijskim Izraelom, ali ne objašnjava zašto onda Izraelci nisu “prva nacija” nego su to Englezi iz četrnaestog veka. Ponudivši takvu definiciju nacije, on se suočava s problemom razlikovanja nacije od drugih društvenih zajednica. U stvari, po njemu, glavna razlika između nacije i etniciteta sastoji se u tome što je nacija “daleko samosvesnija zajednica od etniciteta”.²⁵ Hejstings ne daje jasnu definiciju značenja reči “daleko više”. I neke druge navedene definicije imaju isti problem. Etnicitet se može odrediti istim rečima kojima Seton-Votson²⁶ definiše naciju: kao ljudsku zajednicu čiji su pripadnici međusobno povezani osećanjem solidarnosti, zajedničkom kulturom i etničkom svešću.

I Smitova definicija se sreće s istim problemom. Za njega je nacija “grupa ljudi koja poseduje zajedničke i osobene elemente kulture, jedinstven ekonomski sistem, u kojoj svi pripadnici imaju građanska prava i osećanje solidarnosti proisteklo iz zajedničkog iskustva, i koja nastanjuje zajedničku teritoriju”.²⁷ Ime, istorijske teritorije, zajednički mitovi i istorijska sećanja, pa čak i zajednička

23 Vidi Hejstingsovu studiju slučaja Engleske, *ibid.*, str. 35-65.

24 Greenfield (beleška 20), str. 7.

25 Hastings (beleška 6), str. 3.

26 Seton-Watson (beleška 17).

27 Smith, *Nationalism and Modernism* (beleška 1), str. 188.

ekonomija, konstitutivni su elementi koji bi mogli biti karakteristični i za naciju i za etnicitet. Po Smitu, specifičnost nacije su zajednička zakonska prava i dužnosti koji važe za sve članove i masovna, javna kultura. Međutim, glavni problem vezan za ta dva uslova ponovo je pitanje “broja”. Čak se i zajednica grada-države može definisati na taj način, na primer Dubrovačka republika (Raguza) u šesnaestom i sedamnaestom veku.

Ne tvrdim da naciju ne odlikuju izvesni konstitutivni elementi. Tvrdim da se pozivanjem na konstitutivne elemente zanemaruje razlika između nacije kao društvenog fenomena i drugih vrsta društvenih zajednica; i tvrdim da svaku naciju odlikuju ili su je odlikovali različiti skupovi konstitutivnih elemenata. Konačno, može se zaključiti da se definicija nacije na osnovu konstitutivnih elemenata ne može smatrati idealnom-tipskom definicijom. Ona se pre može shvatiti kao radna definicija kojom se teoretičari služe u analizi posebnog istraživanja posebnog slučaja u posebnom istorijskom razdoblju.

IDEOLOZI

133 Ako se ukazivanjem na skup konstitutivnih elemenata ne može odgovoriti na pitanje “kad nastaje **data nacija**”, ipak treba videti da li se na taj način može odgovoriti na pitanje “kad nastaje **neka specifična nacija**”. Da bismo ispitali način na koji je jedna nacija definisana i utvrdili koji su uslovi njenog postojanja naglašeni, pozabavićemo se takozvanim “ideološkim definicijama”. Te definicije su obično temelji na kojima se stvaraju nacionalističke ideologije. Entoni Smit²⁸ daje kratak pregled osnovnih principa nacionalističke ideologije:

1. Svet je podeljen na nacije od kojih svaka ima svoj karakter i sudbinu.
2. Nacija je jedini izvor političke moći i lojalnost prema njoj jača je od svih drugih vrsta lojalnosti.
3. Da bismo bili istinski slobodni, moramo pripadati nekoj naciji.
4. Da bi ostvarile sebe, nacije moraju biti autonomne.
5. Da bi bilo mira i pravde u svetu, nacije moraju biti slobodne i bezbedne.

Toj listi može se dodati i konstatacija da svaka nacionalistička ideologija daje neku definiciju nacije kao društvenog fenomena, pomoću koje definiše posebnu naciju. U želji da ispitam da li se jedna nacija može definisati konačnim skupom konstitutivnih elemenata, analiziraću način na koji su u devetnaestom i dvadesetom

28 Smith, *Myth and Memories of the Nation* (beleška 15), str. 102.

veku glavni hrvatski nacionalni ideolozi definisali naciju uopšte i hrvatsku naciju posebno.

Prva značajnija nacionalna ideologija među Hrvatima bila je ideologija Ljudevita Gaja (1809–1872), vođe Ilirskog pokreta iz prve polovine devetnaestog veka. U to vreme Hrvatska je pripadala Habsburškoj carevini i Hrvatsko-Ugarskom kraljevstvu i postojao je jak pritisak da se stanovništvo mađarizuje. Gaj je smatrao da je nacija živo biće, s dugom istorijom, domovina, a sopstveni jezik je video kao izraz nečega što je nazvao duhom nacije i osobenih mitova o poreklu koje hrvatska nacija deli s drugim slovenskim nacijama. Valja istaći da je sâm Gaj aktivno učestvovao u /ponovnom/ stvaranju hrvatskog književnog jezika. Polazio je od ideje da slovenske jezike treba približiti jedan drugome. Gaj je usvojio ortografiju slovačkog, poljskog i češkog jezika, i opredelio se za takozvani *štokavski* dijalekt koji je hrvatski književni jezik približio srpskoj varijanti. Dakle, iako Gajeva definicija nacije jasno kaže da su jezik i zajednički mitovi uslovi stvaranja nacije, očigledno je da te konstitutivne elemente nije posmatrao kao nešto što je karakteristično samo za datu naciju. E. M. Despalatović²⁹ zaključuje da je Gajev cilj bio da uspostavi zajedničku književnu tradiciju i, preko nje, nacionalni identitet svih ljudi u Hrvatskoj, čime bi ih međusobno povezao i osposobio da se odupru mađarizaciji.

U drugoj polovini devetnaestog veka Franjo Rački (1828–1894) i Josip Juraj Štrossmayer (1815–1905) usvojili su mnoge ideje Ilirskog pokreta. Oni su na sličan način definisali “naciju”, naglašavajući “duh” nacije i posebno potrebu da se među Hrvatima razvija nacionalna svest. Još jednom su jezik i duh nacije postali ključni uslovi nacionalnog opstanka. Po mišljenju Račkog, književnost je središnja tačka oko koje se kristalizuju nacije.³⁰ Jezik je definisan kao oznaka nacije. Ali, kao posledica političkih okolnosti u drugoj polovini devetnaestog veka u Evropi, naglasak je sa kulturnih elemenata, kakav je jezik, pomeren na istoriju. Istorija, ili zajednička prošlost, postala je ključni uslov za definisanje neke grupe kao nacije. Rački³¹ kaže da prava nacija može biti samo ona koja ima jednu istoriju, bilo političku ili duhovnu, koja je vezana zajedničkom prošlošću, u kojoj jedinke osećaju da su sazidane od iste krvi i istog mesa. Rački i Štrossmayer dodali su hrvatskoj naciji još jedan konstitutivni element – istoriju.

134

29 E. M. Despalatovic, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement* (New York & London: Columbia University Press 1975), str. 65.

30 F. Rački, “Jugoslavjanstvo”, u V. Koscak (ur.), *Politički spisi: Josip J. Strossmayer / Franjo Rački* (Zagreb: Znanje 1860/1971), str. 282.

31 *Ibid.*, str. 277.

U isto vreme kad su oni stvarali svoju nacionalističku ideologiju, Ante Starčević (1823–1896) formirao je Stranku [hrvatskih istorijskih] prava i formulirao vlastitu definiciju nacije. On je istakao dva nužna uslova postojanja tog fenomena: nacija mora biti homogena i mora posedovati sopstvenu državu. Po Starčevićevom mišljenju, problem homogenosti proističe iz takozvane “prirode” nacije. On usvaja tipično romantičarsko shvatanje po kojem je svaka nacija specifična i autentična, ima sopstvenu biografiju i osoben nacionalni duh izražen kroz jezik, istoriju, običaje, umetnost i književnost. To shvatanje je kombinovao s nekim idejama Francuske revolucije koje naglašavaju da je jedini garant nacionalnog opstanka, u ovom slučaju očuvanja nacionalnog duha i osobenosti, država kao izraz nacionalnog suvereniteta. S tom idejom hrvatska nacija je dobila nov konstitutivni element. Međutim, treba naglasiti da u to vreme hrvatska “nacija” nije imala sopstvenu suverenu državu. Starčević³² kaže da bez nezavisnosti i suvereniteta nacija ne može biti nacija, već je, u tom slučaju, samo grupa ljudi. Teško je zamisliti da Starčević nije smatrao Hrvate nacijom. Taj konstitutivni element – država – doživljavan je kao politički program i vizija hrvatske budućnosti, a ne kao odrednica postojanja nacije. Po Starčevićevom mišljenju, dok ne uspe da uspostavi sopstvenu suverenu i nezavisnu državu, hrvatsku naciju definiše njeno istorijsko pravo da formira takvu državu.³³

135

U prvoj polovini dvadesetog veka, kad se Hrvatska našla unutar granica druge multinacionalne države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (odnosno, od 1929. Kraljevine Jugoslavije) – Stjepan Radić (1871–1928) definisao je naciju koristeći jezik svog vremena. Nacionalno samoodređenje bilo je glavni princip njegove nacionalističke ideologije. On je mislio da je to načelo jedini ideal koji može obezbediti opstanak malih nacija. Po Radiću, princip samoodređenja zasnovan je na dvema glavnim premisama: “nema nacije bez države” i “nema države bez nacije”.³⁴ “Domovina”, “nacija” i “država” predstavljaju entitete u kojima stanovništvo govori istim jezikom i nadahnuto je istim nacionalnim duhom.³⁵ Zato je osoben, nacionalni jezik konačna odrednica nacije. Radić kaže da se nacija može prepoznati po

32 A. Starčević, “Stranke u Hrvatskoj”, u T. Ladan (ur.), *Ante Starčević – Politički spisi* (Zagreb: Znanje 1869/1971), str. 176.

33 Zahvaljujem se recenzentu ovog oglada koji mi je skrenuo pažnju na tu činjenicu.

34 S. Radić, “Sto trideset četverogodišnjica pravoga početka Francuske revolucije”, u Z. Kulundžić (ur.), *Politički spisi: Autobiografija, članci, govori, rasprave* (Zagreb: Znanje 1923/1971), str. 426.

35 S. Radić, “Što hoćemo?”, u Z. Kulundžić (ur.), *Politički spisi: Autobiografija, članci, govori, rasprave* (Zagreb: Znanje 1897/1971), str. 131.

jeziku kao što se ptica može prepoznati po pesmi.³⁶ Jedini problem hrvatske nacije koju on nastoji da definiše leži u tome što se njen jezik ne mora nužno razlikovati od jezika jedne druge nacije – Srba. Jezik je još uvek nazivan “srpsko-hrvatsko-slovenačkim”.

Godine 1941. fašistički Ustaški pokret osnovao je takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku. U to vreme definiciju nacije dao je vođa pokreta Ante Pavelić (1889-1959) i njeni principi su primenjivani kroz državne zakone. Tako je u Tumačenju rasnih zakonskih odredbi³⁷ nacija definisana kao grupa ljudi sa zajedničkom tradicijom, zajedničkim duhovnim delima i zajedničkom željom da unapredi ta dela. Zakon konstatuje da je, pored ekonomskih i političkih komponenti, duhovnost igrala važnu ulogu u stvaranju nacije. U zakonu se dalje objašnjava da poreklo te duhovnosti leži u psihi jedinke, ali je i izraz rase, to jest nasleđenih duhovnih karakteristika jedinke. Prema tome, duhovna suština nacije je funkcija njenog rasnog sklopa. Ta rasna definicija nacije “prirodno” je vodila ka organskoj vezi između krvi i tla. Ona je naglašavala i osobene mitove o poreklu hrvatske nacije tvrdeći da ime Hrvatske ima koren u persijskom jeziku.³⁸ Ustaški fašistički pokret uveo je novu terminologiju u definisanje nacije. Nov konstitutivni element hrvatske nacije postala je “rasa”.

Novu nacionalnu ideologiju Hrvati su dobili tek nakon propasti socijalističke Jugoslavije; tu ideologiju formulisao je Franjo Tuđman. Tuđman³⁹ (1922-1999) shvata naciju kao nešto što je istorijsko i organsko. Nacija postoji kao istorij-

136

36 S. Radić, “Hrvati i Srbi”, u Z. Kulundžić (ur.), *Politički spisi: Autobiografija, članci, govori, rasprave* (Zagreb: Znanje 1902/1971), str. 265.

37 NDH, “Tumačenje rasnih zakonskih odredbi, Hrvatski narod, Zagreb, br. 80, 3/5/1941”, u P. Požar (ur.), *Ustaša – Dokumenti o ustaškom pokretu* (Zagreb: Stvarnost 1995), str. 165.

38 Teorija o tome da su Hrvati persijskog porekla izvedena je iz činjenice da reč Hrvat ili Horvat nije slovenska. “Neki naučnici su zastupali teoriju o persijskom poreklu Hrvata pozivajući se na grčke izvore gde se pominje Horvatos ili Horoatos, zajednica Persijanaca koji su oko 200. godine stare ere živeli na ušću Dona” – u M. Tanner, *Croatia: A Nation Forged in War* (New Haven & London: Yale University Press 1997), str. 3. Tada je nacionalna ideologija prvi put posmatrala hrvatsku naciju kao odvojenu i različitou od ostalog dela slovenske zajednice, naročito Srba.

39 Franjo Tuđman je bio predsednik Republike Hrvatske od 1990. do svoje smrti 1999. godine. Detaljniji prikaz Tuđmanove nacionalističke ideologije vidi u G. Uzelac, “Franjo Tudjman’s Nationalist Ideology”, *East European Quarterly*, 31/4 (1998).

ska tvorevina i kao osoben živi organizam. To znači da istorija, kao akter, garantuje postojanje i očuvanje nacije. Tuđman definiše naciju kao jedinstvenu individualnost. On joj pripisuje sve karakteristike živog organizma. Naciju ne čini zbir njenih pripadnika, ona je entitet koji je iznad svojih pripadnika. Nacija postoji i deluje u skladu sa sopstvenim impulsima i interesima. Ona se može upoređivati samo s nekom drugom nacijom. Tuđman izvodi zaključak da se nacija, posmatrana kao celina, u psihološkom smislu ponaša manje ili više jednoobrazno, u skladu sa svojim istorijski stečenim porivima za samoočuvanjem.⁴⁰ Tuđman kaže da jedini garant nacionalnog samoočuvanja može biti nacionalna država. Po njemu, “demokratsko načelo, jedna nacija – jedna država”⁴¹ određuje stvaranje nacionalnih država kao nužan istorijski proces.⁴²

Prethodna analiza pokazuje da su od početka devetnaestog veka mnogobrojne razrađene i konzistentne nacionalne teorije u Hrvatskoj nudile različite definicije nacije. Po hrvatskim nacionalnim ideologijama, najčešći konstitutivni elementi nacije su istorija, jezik, kulturni/nacionalni duh, teritorija, država, ime i zajednička ekonomija. Kao što smo prethodno videli, to su upravo konstitutivni elementi na koje se najčešće pozivaju i različiti teoretičari nacije i nacionalizma.

137 Ipak, očigledno je da specifičan karakter nacionalnoj ideologiji ne daje samo puko nabranje konstitutivnih elemenata. Hrvatske nacionalne ideologije razlikuju se po tome što svaka od njih naglašava neki poseban konstitutivni element. Otuda, iako gotovo sve one ističu da nacija ne može postojati ako ne postoji duga zajednička istorija, samo je u Tuđmanovoj ideologiji istorija primarni činilac i, štaviše, tvorac nacije. Iako gotovo sve one ukazuju na nacionalni jezik kao važan konstitutivni element nacije, samo je u Gajevoj ideologiji i onoj koju su zastupali Rački i Štrosmajer jezik glavna oznaka nacionalnosti i ključni element uključenja/isključenja njenih pripadnika.

Pomenute ideologije ne samo što različito naglašavaju iste konstitutivne elemente već i uvode nove kao glavni kriterijum postojanja nacije. Po Račkom i Štrosmajeru, ako nema jedinstva i solidarnosti pripadnika nacije, istorija, mitovi o zajedničkom poreklu i jezik ne mogu sami definisati naciju. Po Pavelićevom mišljenju, rasa je ono što daje specifičan karakter imenovanoj društvenoj grupi koja živi na određenoj teritoriji, pa otuda upravo rasa stvara naciju.

40 F. Tuđman, *Velike ideje i mali narodi* (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske 1968/1990a), str. 437.

41 F. Tuđman, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Evropi* (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske 1990b), str. 9.

42 Ibid., str. 23.

Konačno, kad se postave u vremensku perspektivu, može se uočiti da, za razliku od teorija o naciji i nacionalizma, različite nacionalne ideologije ne definišu naciju da bi dokazale njeno postojanje u posebnom istorijskom razdoblju već da bi ustanovile politički program nacije. Zato je, u doba kad su Hrvati koristili različite varijante sličnog vernakulara i nekoliko varijanti latinskog pisma, Gaj definisao naciju kao društvenu grupu koja govori istim jezikom. Moglo bi se tvrditi da, prema Gajevoj definiciji nacije, u to vreme nije postojala hrvatska nacija. Slično tome, u vreme kad je Radić definisao naciju kao društveno-kulturnu grupu koja ima sopstvenu nezavisnu i suverenu državu, Hrvati takvu državu nisu imali. Njegova definicija bi podrazumevala da su Hrvati postali nacija 1991. godine (budući da kratkoveku ustašku državu svakako ne možemo smatrati nezavisnom i suverenom).

Nacionalne ideologije nisu samo na različite načine vrednovala i definisale konstitutivne elemente nacije. Može se reći da je hrvatska nacija istovremeno bila definisana i kao civilna i kao etnička nacija, politička i kulturna, kao inkluzivan i ekskluzivan koncept, kao primordijalan (na primer u Starčevićевой ideologiji) i kao perenalan entitet (u Radićевой ideologiji). Neko će verovatno pokušati da razlike između tih “ideoloških definicija” objasni kao proizvod vremena, to jest činjenicom da su nastale u različitim stadijumima istorije. Ako je to relevantno objašnjenje, nije jasno da li se nacija kao društveni fenomen promenila ili društveni uslovi diktiraju upotrebu različite terminologije. Prvi zaključak bi značio da skup konstitutivnih elemenata nacije važi samo za određen vremenski period. Ako je tačan drugi zaključak, onda konstitutivni elementi nacije ne mogu biti posmatrani kao konstitutivni.

138

Eliminisanje uticaja vremena jedan je od načina na koji možemo sagledati da li su različite definicije uslova (i vremena) stvaranja nacije određene istorijskim stadijumima u kojima su te definicije nastale. Imajuću tu ideju na umu, istražiću kako pripadnici iste nacije percipiraju naciju u istom istorijskom razdoblju.

PRIPADNICI NACIJE

U prvom delu ovog članka ispitivala sam da li skup konstitutivnih elemenata može, na nivou teorije, definisati odgovor na pitanje “kad nastaje nacija” kao društveni i istorijski fenomen. Zatim je sledila analiza koja je trebalo da pokaže da li konstitutivni elementi mogu, na nivou ideologije, definisati jednu posebnu naciju. Sada je važno utvrditi da li postoji konačan skup konstitutivnih elemenata koji može definisati jednu naciju u *određenom vremenu*.

Jedan od razloga što neki izučavaoci nacije i nacionalizma (Gelner,⁴³ na primer) smatraju da je pojava nacionalne ideologije najvažniji element koji ukazuje na vremensku odrednicu nastanka nacije leži u tome što oni polaze od pretpostavke da upravo nacionalna ideologija – to jest nacionalizam – stvara naciju. Ili, što nije nužno isto, pretpostavljaju da se nacija može stvoriti širenjem, odozgo naniže, specifičnog skupa ideja ili kulture. “Stvaranje odozgo naniže” podrazumeva da sama društvena struktura oblikuje stavove i identitete date populacije. Posledica takvog pristupa jeste pretpostavka da dominantnu ideologiju, koja se širi svim sredstvima društvene strukture, stanovništvo u potpunosti prihvata. Drugim rečima, na osnovu pomenutih premisa, pretpostavka je da svi pripadnici jedne nacije prihvataju glavne ideje dominantne nacionalne ideologije datog vremena. Iz toga sledi pretpostavka da pripadnici iste nacije u datom istorijskom razdoblju percipiraju iste elemente nacije kao konstitutivne, to jest smatraju da su isti uslovi ključni za formiranje date nacije. Samo se u tom slučaju promena ocene važnosti konstitutivnih elemenata u definicijama uslova za nastanak neke/date nacije može objasniti specifičnim istorijskim stadijumom u kojem su te definicije nastale.

139 Da bi se proverila ta hipoteza, mora se promeniti nivo analize i odrediti vreme na koje se ona odnosi. Ukoliko želimo da ispitamo način na koji pripadnici jedne nacije percipiraju poreklo i konstitutivne elemente svoje nacije, moramo “izmeriti” njihove stavove. Od januara do marta 2000. godine rukovodila sam istraživanjem koje je sprovedeno na uzorku⁴⁴ stanovnika Zagreba u Hrvatskoj. Jedan od ciljeva istraživanja bilo je ispitivanje načina na koji pripadnici iste nacije definišu vreme i uslove njenog nastanka.

Da bi se utvrdila dominantna vremenska definicija nacije, instrument istraživanja ponudio je ispitanicima da evaluiraju četiri odgovora koji su reprezentativni za četiri različita koncepta porekla nacije (modernistički, perenalni, primordijalni i konstrukcionistički). Moram istaći da nijedan ponuđen odgovor nije bio direktan citat niti je, kao takav, bio formulisan u bilo kojoj teoriji o naciji i na-

43 E. Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford & Cambridge USA: Blackwell 1983).

44 Uzorak (N=307) na kojem je obavljeno istraživanje bio je nasumičan i reprezentativan u odnosu na rod i uzrast. Treba napomenuti da je poslednji popis u Hrvatskoj sproveden 1991. godine, to jest pre rata. Zato nema relevantnih podataka, naročito onih o nacionalnom i verskom sastavu stanovnika Zagreba. Naglašavam da su se ispitanici izjasnili na sledeći način: 91,2% kao Hrvati, 8,1% kao Srbi, a 0,7% kao Muslimani; nijedan ispitanik nije se opredelio za “mešovitu” nacionalnost.

cionalizmu. Svaki odgovor predstavljao je pokušaj da se ukratko, na jasan i razumljiv način izloži glavna ideja datog koncepta kako bi se ispitanicima najprikladnije predstavila određena vrsta pristupa.

Na osnovu rezultata prikazanih na Tabeli I može se reći da se ispitanici uglavnom slažu s “perenalnim” pristupom: 42,6% izrazilo je svoje slaganje s idejom da nacija proističe iz etničkih grupa koje se odlikuju osobenim imenom, tradicijom, istorijom, kulturom i domovinom. To pokazuje da ispitanici veruju da je njihova nacija postojan entitet ukorenjen u dalekoj prošlosti preko osobenog korpusa mitova i simbola. Otuda ne iznenađuje činjenica što je stav o primordijalnosti nacije bio drugi koncept koji je dobio najveću podršku anketiranih. Ideju da nacija postoji otkad postoji ljudsko društvo podržala je gotovo polovina ispitanika.

Tabela I. Poreklo nacije

Br.	Odgovor	1*	2	3	4	5	Prosečna vrednost
1	U moderna vremena nacija se razvila iz etničkih grupa koje imaju sopstveno ime, tradiciju, zajedničku istoriju, kulturu i drevnu domovinu	12,7	19,2	25,4	33,2	9,4	3,07
2	Nacija postoji otkad postoji ljudsko društvo	15,6	22,8	15,0	36,2	10,4	3,03
3	Naciju su stvorili ugledni ljudi koji su standardizovali njen jezik i napisali njenu istoriju	9,4	33,2	22,1	26,1	9,1	2,92
4	Nacija je fenomen nastao u XIX veku s razvojem industrijskog društva	22,8	27,4	25,7	17,6	6,5	2,58

*1 – apsolutno se ne slaže; 2 – ne slaže se; 3 – ne zna; 4 – slaže se; 5 – apsolutno se slaže

Dva poslednja odgovora pokazuju da, iako ne odbacuju potpuno značaj individualnog delanja u procesu stvaranja nacije, više od 50% ispitanika ne slaže se s idejom da je nacija nastala “tek” u moderna vremena, s razvojem industrijskog društva. Pokazalo se da ta dva koncepta (konstrukcionistički i modernistički) imaju više pristalica od standardnog shvatanja – karakterističnog za veliki broj nacionalističkih doktrina – po kojem nacija imaju drevno poreklo.

Bez obzira na relativno visok ili nizak broj ispitanika koji prihvataju ili odbacuju ponuđene odgovore, može se zaključiti da u odabranom uzorku stanovnika Zagreba nema opšte saglasnosti u pogledu vremenske definicije nacije. Pored toga, gotovo četvrtina ispitanika nije ni saglasna ni nesaglasna s ponuđenim odgovorima, što ukazuje na mogućnost da nacionalna identifikacija ne podrazumeva nužno i mišljenje o tome “u kojem razdoblju istorije je nacija nastala”.

Znatno niži procenat ispitanika imao je teškoće u određivanju uslova nepohodnih za postojanje nacije. Da bi se utvrdilo koje konstitutivne elemente ispitanici percipiraju kao odlučujuće za postojanje nacije, ponuđeno im je da evaluiraju spisak od 22 elementa. Rezultati su prikazani na Tabeli 2.

Tabela 2. Konstitutivni elementi nacije

Br.	Odgovor	1 *	2	3	4	5	Prosečna vrednost
1	Nacija mora da ima dobro vođstvo	2,3	10,1	10,4	33,9	43,3	4,06
2	Pripadnici iste nacije moraju imati ista prava i obaveze	5,2	12,1	10,7	27,7	44,3	3,94
3	Pripadnici iste nacije moraju imati osećaj jednakosti	4,6	13,4	12,1	36,2	33,9	3,81
4	Nacija mora biti suverena	7,8	9,1	18,9	34,2	30,0	3,69
5	Pripadnici iste nacije moraju imati osećaj solidarnosti	9,1	17,3	11,1	38,4	24,1	3,51
6	Nacija mora imati svoj poseban jezik	13,4	22,5	4,2	29,6	30,3	3,41
7	Nacija mora imati svoje osobene mitove i simbole	5,9	24,4	14,0	40,4	15,3	3,35
8	Nacija mora imati jednu zajedničku kulturu	7,1	22,8	14,0	44,0	12,1	3,33
9	Svaka nacija mora imati svoju državu	15,3	18,2	9,1	37,5	19,9	3,28
10	Nacija mora imati jedan zajednički ekonomski sistem	12,1	23,1	15,3	25,4	24,1	3,26
11	Nacija mora imati svoju posebnu teritoriju	19,9	19,5	9,1	25,7	25,7	3,18
12	Nacija mora imati posebno definisane granice	21,2	17,3	14,7	31,3	15,6	3,03

Br.	Odgovor	1*	2	3	4	5	Prosečna vrednost
13	Nacija mora imati zajedničku volju	26,1	20,5	7,2	32,9	13,4	2,87
14	Pripadnici iste nacije moraju imati osećaj posebnosti	28,0	17,9	21,2	16,3	16,6	2,76
15	Pripadnici iste nacije moraju imati iste pretke	20,5	30,6	16,9	20,8	11,1	2,71
16	Nacija mora imati dugu istoriju	26,4	22,1	17,6	24,1	9,8	2,69
17	Pripadnici iste nacije moraju imati zajednički sistem vrednosti	24,1	29,3	9,8	28,3	8,5	2,68
18	Pripadnici iste nacije moraju se odlikovati istim nacionalnim karakterom	27,0	23,1	13,4	30,6	5,9	2,65
19	Pripadnici iste nacije moraju biti iste vere	30,9	34,9	10,1	15,6	8,5	2,36
20	Pripadnici iste nacije moraju prolaziti kroz isti sistem obrazovanja	34,9	28,3	13,7	16,0	7,2	2,32
21	Pripadnici iste nacije povezani su zajedničkom sudbinom	36,8	31,3	13,4	14,3	4,2	2,18
22	Pripadnici iste nacije moraju imati istu krv	42,3	29,0	13,0	11,7	3,9	2,06

*1 – apsolutno se ne slaže; 2 – ne slaže se; 3 – ne zna; 4 – slaže se; 5 – apsolutno se slaže

Iako je istraživanje sprovedeno posle deset godina potpune prevlasti Tuđmanove nacionalne ideologije, rezultati pokazuju da konstitutivni elementi nacije koje je on isticao kao najvažnije (istorija, država, kultura, jezik i ekonomija) nisu najvažniji i za najveći broj ispitanika. Upravo suprotno, većina anketiranih smatra da najznačajnije konstitutivne elemente nacije čine snage koje su u nastajanju – jednakost, zajednička prava i obaveze, solidarnost i suverenitet – i koje obezbeđuje jako nacionalno vođstvo. S druge strane, ispitanici su pokazali visok stepen homogenosti u odbacivanju važnosti nekih konstitutivnih elemenata: mit o zajedničkom poreklu, zajedničku sudbinu, obrazovni sistem, religiju i nacionalni karakter. Svi drugi konstitutivni elementi nacije teže da polarizuju ispitanike.⁴⁵

⁴⁵ Naravno, to ne ukazuje na stepen nacionalne identifikacije ispitanika, već je samo izraz svesti o posebnoj nacionalnosti.

Kad na dobijene podatke primenimo određene statističke metode, pokazaju se da dominantna ideologija, propagirana svim sredstvima unutar društvene strukture – kroz obrazovni sistem, medije i zakone, kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj devedesetih godina – ne može da postigne da svi njeni osnovni principi budu homogeno i konsenzualno prihvaćeni. Rezultati istraživanja govore da ispitanici percipiraju naciju na veoma različit, pa čak i dijametralno suprotan način, i nude različite odgovore na pitanje “kad nastaje nacija”. Istovremeno, razlike u percepciji nacije nisu prepreka za prihvatanje celokupne nacionalne ideologije ili za davanje podrške njenom tvorcu. Na kraju krajeva, Tuđman je tri puta biran za predsednika Hrvatske. Iako sad ne mogu da se upustim u šire objašnjenje razloga koji stoje iza tih razlika u percepciji među pripadnicima iste nacije, reći ću da drugi činoci, kao što su nedominantne nacionalne ideologije, etnička kultura i tradicija, kao i društveno-ekonomske odrednice, mogu imati značajan uticaj na stavove pripadnika nacije.⁴⁶

KONSTITUTIVNI ELEMENTI KAO INIDIKATORI NACIJE

143 Analiza različitih definicija nacije pokazuje na koji način teoretičari i ideolozi najčešće definišu naciju: i jedni i drugi odgovaraju na pitanje “kad nastaje nacija?” ustanovljavanjem jednog konstitutivnog elementa ili većeg broja takvih elemenata kao preduslova za postojanje nacije.

Kad je reč o teoretičarima, pokazalo se da su ponuđene formulacije uglavnom postavljene kao radne, a ne kao idealne definicije. S druge strane, pokazalo se da ideolozi definisanjem nacije ustanovljavaju politički program, a ne uslove postojanja nacije. Takođe je utvrđeno da, u istom istorijskom razdoblju, pripadnici iste nacije mogu imati različitu percepciju vremena i uslova njenog nastanka. Ukazano je i na jednu očiglednu činjenicu: percipirana relevantnost određenih konstitutivnih elemenata nacije ne određuje nacionalnu identifikaciju (ispitanici su se jasno identifikovali kao pripadnici neke nacije).

Na osnovu ovog kratkog pregleda može se zaključiti da, ma kako da je definisan, skup konstitutivnih elemenata ne može poslužiti kao definicija uslova neophodnih za nastanak **date nacije**, i to iz više razloga:

- ✘ Nacija se ne može definisati jednim konstitutivnim elementom.
- ✘ Nema konačnog skupa konstitutivnih elemenata koji može definisati naciju.

46 Više o uticaju socijalno-demografskih varijabli na stavove vidi u G. Uzelac, *Perceptions of the Nation: A Sociological Perspective on the Case of Croatia* (doktorska teza, neobjavljeno).

- ✱ Nema jednog konstitutivnog elementa koji je, uopšteno gledano, za formiranje nacije važniji od drugih jer značaj tih elemenata varira od slučaja do slučaja.
- ✱ Skup konstitutivnih elemenata ne ukazuje na razliku između nacije i drugih oblika društvenih zajednica.

Na osnovu analize hrvatskih nacionalističkih ideologija i rezultata istraživanja moguće je zaključiti da skup konstitutivnih elemenata ne može poslužiti ni kao definicija uslova neophodnih za nastanak **neke nacije**, i to iz više razloga:

- ✱ S promenom društvenih uslova može doći i do promene relevantnosti jednog konstitutivnog elementa za /re/formiranje nacije.
- ✱ U datom istorijskom razoblju nacija ne mora imati konstitutivni element koji ideologija smatra najznačajnijim za njen nastanak.
- ✱ U datom istorijskom razoblju nacija može biti definisana različitim konstitutivnim elementima.
- ✱ Definicija uslova (i vremena) nastanka posebne nacije ne određuje stavove (nacionalnu identifikaciju?) populacije.
- ✱ Stvaranje nacije je proces i njegove različite faze ne mogu se razlikovati na osnovu konstitutivnih elemenata.

144

DAKLE: “KAD NASTAJE NACIJA?”

Svaku društvenu grupu čine “akteri” koji poseduju izvesnu “kulturu”; a takva grupa funkcioniše u specifičnoj “strukturi”. Prethodna analiza je pokazala da se nabravanjem bilo kojeg skupa svojstava “ljudi”, elemenata kulture ili strukture, kao ni bilo kojom njihovom kombinacijom, ne može odrediti kad nastaje **data** ili **neka nacija**. Ono što definiše uslove neophodne za nastanak neke/date nacije jesu odnosi i procesi kroz koje se ta svojstva i elementi stvaraju.

Kad je reč o Hrvatskoj, može se zapaziti da naciju ne “čini” poseban jezik. Upravo proces definisanja jezika kao *nacionalnog*, bez obzira na to da li je taj jezik jedinstven ili se doživljava kao “sopstveni”, ukazuje na promenu unutar društvene grupe. Suverena država nije element koji određuje da li nacija postoji. Proces mobilizacije ljudi oko ideje po kojoj nacija treba da ima vlastitu državu može biti znak da se odvija proces formiranja nacije. Nije duga istorija ono što je bitno za formiranje nacije, nego proces “stvaranja” *nacionalne* istorije može ukazati na faze procesa /re/formiranja nacije.

U procesu nacionalnog formiranja društvena grupa prolazi kroz procese društvenih promena. Otuda, da bi se odgovorilo na pitanje “kad nastaje naci-

ja”, nužno je ukazati na to koji procesi promene svojstava “ljudi” i elemenata strukture i kulture treba da se dese da bi se jedna društvena grupa smatrala nacijom.

Pomenuti primeri pokazuju da većina definicija, teorijskih i ideoloških, opisuje naciju kao jednu vrstu društvene forme. Drugim rečima, nacija je definisana kao posebno svojstvo u nastajanju, koje se ne može objasniti kao epifenomen i koje, kao takvo, poseduje skup specifičnih kauzalnih moći. Kao i druge društvene forme, nacija je slojevit skup relativno trajnih odnosa između i unutar strukture, kulture i aktera. Zato nacija kao društvena forma ne može postojati bez ljudi jer akteri održavaju i preobražavaju tu društvenu formu. Štaviše, nacija postoji samo kroz ljudsku aktivnost, bez obzira na razlike u percepciji te nacije. Isti ljudi su posrednici svih odnosa između i unutar nacionalne strukture i kulture. Međutim, ti “ljudi”, pripadnici nacije, ne deluju u praznom prostoru. Upravo struktura i kultura, to jest njihova kauzalna moć, uspostavljaju uticaj uslova na usmerene napore ljudi; uslovljavaju, ali ne određuju njihovo delanje. Zato, da prafraziramo Margaret Arčer,⁴⁷ struktura nacije pruža materijalnu osnovu za njihovo delanje, a kulturni sistem obezbeđuje postojan skup simbola koje ti ljudi koriste kad tumače svoju situaciju. Ukoliko ne objasnimo odnose koji postoje između ovih “delova” nacije, nećemo moći u potpunosti da objasnimo ni njeno stvaranje kao društvenog fenomena ni pojavu neke posebne nacije. Da bismo odredili “kad nastaje nacija”, moramo naglasiti jedinstvenost te vrste društvenih promena.

Nacija se može definisati kao *društveni agens, politički organizovan kao zajednica, čije se potraživanje prava zasniva na kulturi koja je definisana kao njena.*

To je politička organizacija koja, s jedne strane, iznova stratifikuje strukturni sistem (stvaranjem političkih stranaka, vođstva i, konačno, državnih institucija) a, s druge strane, nudi skup vrednosti, verovanja, ideja itd. u vidu “nacionalne ideologije”. Takva nacionalna ideologija daje osnovu za mobilisanje stanovništva oko proklamovanih nacionalnih simbola, nacionalnih vrednosti, nacionalnih mitova i sećanja, ciljeva i planova.

Na temelju takve politizovane kulture, društveni akteri percipiraju sebe kao zajednicu. U toj definiciji termin “zajednica” podrazumeva, prvo, da njeni pripadnici percipiraju jedan drugog kao članove iste društvene grupe, pa otuda i kao različite od “drugih”. Drugo, to znači da grupa percipira sebe – i da je drugi percipiraju – kao grupu koja poseduje skup jedinstvenih obeležja. Konačno, zajednica podrazumeva da njeni pripadnici percipiraju jedni druge kao jednake i ona je

47 M. S. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press 1995), str. 197.

ta koja učvršćuje solidarnost između svojih članova. U definiciji se ne tvrdi da su pripadnici jedne nacije u biti jednaki niti da su obeležja takve zajednice jedinstvena za tu grupu. Zajednicu konstituiše *percepcija* njenih pripadnika.

Međutim, društvena struktura nacije i nacionalistička ideologija ne nastaju *ex nihilo*. Struktura nacije se uvek formira u odnosu na već postojeće strukture; nacionalistička ideologija se uvek formira u odnosu na postojeću kulturu. Štaviše, formulisanje nacionalističke ideologije uvek je kontekstualizovano oblikom društvene strukture, a struktura nacije uvek se rekonstruiše u odnosu na proklamovane nacionalne ideale.

Sada je lakše odgovoriti na pitanje “kad nastaje nacija”. Nacija nastaje zajedno s pojavom društvenih procesa formiranja političke zajednice, procesa politizacije kulture, procesa mobilizacije stanovništva oko posebnih nacionalističkih ideologija i kroz proces promene u načinu na koji stanovništvo percipira sopstvenu društvenu grupu.

Istovremeno, takva definicija uslova nastajanja nacije pruža metodološki okvir za analizu nastanka bilo koje posebne nacije, analizu koja konačno može proizvesti vremensku definiciju. Kad se nastanak nacije jednom definiše kao proces, problem vezan za pitanje da li nacija “proizvodi” nacionalizam, ili nacionalizam “proizvodi” naciju, prestaje da bude važan. Nacionalizam je jedan od procesa formiranja nacije, to jest pojava nacionalizma može biti znak odvijanja procesa /re/formiranja nacija.

146